

UDK 316.42(049.3)

Primljeno: 10. 12. 2020.

Stručni rad
Professional paper

Osman Halilović

ŠMJELO MARKIRANJE KLJUČNIH IZAZOVA ČOVJEČANSTVA

**(Samedin Kadić, *Mali leksikon velikih tema*,
Centar za napredne studije, Sarajevo, 2019)**

U popularnoj studiji *Križari u očima Arapa* Amin Maalouf iznosi zapaženje da je historijat međuodnosa orijentalno-islamskog i zapadno-kršćanskog kulturno-civilizacijska kruga moguće sagledavati i kao historiju permanentnog sukoba. Za takvu, simplificiranu, a vrlo efektivnu sliku prošlosti, moguće je uvijek naći dovoljno argumenata u historiografskim narativima. Ali, za onu slojevitiju i obuhvatniju spoznaju o kompleksnoj kulturološkoj interakciji i razmjeni, kao i o kreativnoj snazi i latentnom utjecaju takvih interakcija na neke od najvažnijih kulturnih, filozofskih, ekonomskih i političkih značajki obiju civilizacija, treba uložiti više napora. Barem onoliko koliko je potrebno da se promijeni “kut gledanja” i izađe iz komforne zone zadatih obrazaca razmišljanja. Recimo, cirkularni putevi karavana opće kulturološke baštine mogu se pričinjati kao svojevrstan paradoks. Ali, upravo je muslimanska civilizacija u vojno osvojenoj evropskoj Španiji u islamsku tradiciju aplicirala grčko-zapadno filozofsko naslijeđe, a krstaški pohodi su bili povod i prilika da se, nešto kasnije, na kršćanskom zapadu revitaliziraju vlastiti antički korijeni, u velikoj mjeri, pod sredstvom njihove islamizirane adaptacije.

S druge strane, diferencijacijski procesi, kontroverze i aporije jesu neizbježni prateći efekti međusobnog samjeravanja i/ili sučeljavanja dvaju ili više kulturnih koncepata, različitih vrijednosnih sustava, filozofijskih pogleda na svijet i onoga što danas često u globalnom kontekstu nalazimo imenovanim kao “naš način života”.

Iz aporijskih pukotina se, tako, rađaju i teorije o “sukobu civilizacija”. Ovu zloslavnu Huntingtonovu tezu još početkom devedesetih godina prvobitno je, sa oprezom, odbacivala i neoliberalna i lijeva zapadna akademska zajednica. Muslimanski intelektualci su ovu tezu rezignirano proglasili za nesuvislu, sa jednim, čini se, prilično naivnim i nejasnim argumentom koji tvrdi da “ne može biti sukoba između civilizacija, moguć je jedino sukob između civilizacije i ne-civilizacije”. Međutim, usljed nevesele geopolitičke slike svijeta kakva se razotkrivala u prve dvije decenije stoljeća, i na zapadu i na istoku, iz različitih motiva i pobuda, ali sa istom zapitanošću opetovano se vraćalo na još jedno provjeravanje: nismo li Huntingtonove opservacije rano poslali na historijsku reciklažu ideja!?

Uporedo s tim, naš svijet se mijenjao vrtoglavom brzinom. Mijenjala se i naša percepcija svijeta u kojem živimo. Nanotehnološki, informatički i geopolitički vertigo čije amplitude je teško pratiti, artificijelizacija ljudskog svijeta, multipliciranje problema vezanih za migracije, terorizam, nezaposlenost i nejednakost neki su od pulsirajućih označitelja savremenosti. Krvna slika našeg globalnog sela učinila je neizbježnim preispitivanje svrhe i prirode pojmova kao što su: multikulturalnost, identitet ili kultura uopće. Kao i redefiniranje fenomena kao što su globalizacija, neoliberalni kapitalizam ili terorizam. Pitanja duhovnosti, smisla života i ljudske čežnje za transcendentnim uvijek se iznova ukazuju na zaslonima savremenih autoreferencijalnih ekrana, čak i u hiperkonzumentskom društvu “koje je odavno položilo svoje filozofsko oružje”.

U kontekstu globalizacijskih mijena kao jedno od temeljnih tema nameće se i pitanje moralnosti. Počevši od stalne potrebe redefiniciranja samog pojma morala proizašle iz (post)moderne svijesti o partikularnosti moralnih kodeksa i uslovljenosti setova moralnih normi kontekstom pojedinačne kulture, prostora i vremena. Na savremenoj mondijalnoj, višestruko umreženoj sceni, prisutno je mnoštvo tradicija koje se, kako zapaža Z. Bauman u *Postmodernoj etici*, “natječu za lojalnost i autoritet nad osobnim ponašanjem - iako bez nade u uspostavljanje općeprihvaćene hijerarhije vrijednosti i normi koje bi spasile svoje adresante od spornog zadatka slobodnog biranja”. S druge strane, bez obzira na općeprihvaćenu predstavu o nemogućnosti univerzalne primjene bilo koje partikularne moralne tradicije, otvara se pitanje nužnosti univerzalnih etičkih principa u svijetu koji se suočava sa potrebom uspostavljanja etičkih granica po krovnim pitanjima kao što su genetska istraživanja, nuklearna tehnologija ili klimatske promjene, ali i onim drugim socijalno-društvenim problemima čije se razorne posljedice po svijet neće dugo moći ignorirati kao što su nejednakost, nezaposlenost i ekstremno siromaštvo.

Upravo pod agendom koju diktira pitanje etike plodonosnom se i autentičnom pokazuje intelektualna pozicija promišljanja na čvorištu između tradicije i postmoderne. Pogotovo u slučaju kao što je rad Samedina Kadić, gdje angažirano i osebujno vladanje diskursom zapadnog misaonog naslijeđa biva obogaćeno habitusom islamske tradicionalne misli i etike. Oba civilizacijska i filozofijska diskursa, pri tome, bivaju reinterpetirana kognitivnim instrumentarijem slobodne kritičke misli. Semantika ovakve čvorišne pozicije koja je označena janusovskom prirodom autohtonog evropsko-muslimanskog identiteta i dijaloški samjeravajućom perspektivom između “dva svijeta”, zasnovana je i razvila se u ranijim Kadićevim radovima, esejima i knjigama (*Aporije biopolitike* 2012, *Politička geografija Hamida Dabushija* 2013, *Musa i Hidr* 2016 i dr.). Kadić se tako, na pragu zrele muževne dobi (u islamskoj narodnoj tradiciji reklo bi se: *pejgamberske godine*), pokazuje kao autentični izdanak jedne grupe bošnjakih intelektualaca s kojim dijeli istovjetnu intelektualnu poziciju i aproksimativne duhovne obzore, od kojih su reprezentativna imena Enesa Karića, Rešida Hafizovića, Adnana Silajdžića, Nerkeza Smailagića, Rusmira Mahmutćehajića, Samira Beglerovića, Elvira Musića, Rusmira Šadića i dr.

Označavajući u samom naslovu predmet svojih prikaza i opservacija sintagmom “velike teme” Kadić daje sugestivnu, ako ne i polemičku, reminiscenciju na jednu od temeljnih oznaka duha postmoderne koji je, u svom raskidu sa “monumen-talizmom historije” u nietzscheovskom smislu, odbacio koncept meganarativa i diktaturu velikih priča i velikih tema moderne. Međutim, upravo pred subjektom u čije ime se postmoderna suprostavila diktatu kolektivističkih meganaracija, pred čovjekom kao individuum, u globalnom svijetu današnjice u kojoj ni postmoderna više nije tako mlada, ukazuje se niz tema koje jesu toliko “velike” da ih je nemoguće preskočiti, a još manje zaobići. Na jednu od mogućih verzija takvog tematskog registra koji obuhvata ključne trendove, globalne fenomene i dominantne ideološke matrice epohe koja se sve češće naziva postpostmodernim dobom, ukazuje Samedin Kadić u knjizi *Mali leksikon velikih tema*.

Mali leksikon velikih tema premrežuje, u review formi, dvadeset i pet pojmova kojima su označene teme za koje autor uviđa da “generički obuhvataju neke najvažnije globalne trendove i tendencije koje određuju našu sadašnjost i trasiraju srednjoročnu budućnost” (Kadić : 11) Tematski spektar kod Kadića obuhvata niz pojmova koji u globalnom medijskom i geopolitičkom rječniku zauzimaju visok nivo frekventnosti kao što su: klimatske promjene i energija, kriza, terorizam, migracije, društvene mreže, multikulturalizam, neoliberalizam, zagađenost, ali i onih važnih tema koje ‘sabiru najveće rizike, najsloženije probleme i najdugoročnije dobiti” a

koje često bivaju “sakrivene” od javnosti i nije ih moguće tek tako pronaći na pretraživačima ili u antologijama. To da je nejednakost ključni ekonomski problem nije moguće naći u fundamentalnim neoliberalnim krugovima koji i dalje ponavljaju mantru o jednakosti šansi” (Kadić: 15). Pored markirane teme nejednakosti u Kadićevom odabiru našao se i niz drugih tema čije su reperkusije, u manjoj ili većoj mjeri, tabuizirane u magistralnim tokovima savremenog neoliberalnog diskursa, a na obzorima savremene muslimanske misli često su potpuno neuočljive. Tako Kadić otvara pitanja bioetike, duga, fenomena Kine, pitanja manjina, prirode siromaštva, *you only live once* ideologije kao odraza krize religije, pitanja asimilacije i/ili getoizacije, kao i pitanje mogućih projekcija budućnosti, krize kognitivne znanosti i fluidne prirode identiteta. Sam autor ne pretendira na konačnost niti na sveobuhvatnost vlastitog odabira tema, u završnom eseju rezimira da svako do nas “dolazi iz nekog *zvučnog pejzaža* u kojem nam neke riječi odjekuju, a neke se gube u tišini, I stoga je svaki odabir ključnih pojmova ili velikih tema uglavnom subjektivan” (Kadić: 212)

Ova autoreferencijalna autorska ograda u svakom slučaju ne umanjuje širinu zahvata u područje ključnih označitelja današnjice, nego funkcionira i kao otvorena platforma za apliciranje niza drugih tema i pitanja koja usmjeravaju razvoj globalnih trendova, kao što su, recimo, kontraverze vezane za pitanja granica između slobode govora i govora mržnje, rodna pitanja i pitanje institucioniranja nekonvencionalnih brakova.

U Kadićevom pregledu i kritičkom osvrtu na “zadatu temu” upotrijebljen je esejistički pristup, u metodološko-strukturalnom smislu eseji su koncipirani kao osvrt na historijat, sinhronu odjeke i projekciju mogućih srednjoročnih perspektiva date agende u budućnosti. Oslanjajući se u obradi tematike na eruditsku širinu vlastitih intelektualnih obzorja, Kadić vješto sintetizira i dovodi u interdijalošku/polemičku poziciju obilje literaturnih referenci koje bi, sabrane na jednom mjestu, činile respektabilnu ličnu akademsku biblioteku.

Iz perspektive, također subjektivnog, čitalačkog *zvučnog pejzaža* fenomen globalizacije se čini kao okvir u koji jesu kontekstualizirani svi drugi označitelji savremenosti. Autor raspoznaje i kritički interpretira najmanje tri diferentno fokalizirana teorijska polazišta kada je u pitanju shvatanje prirode i reperkusija fenomena globalizacije. Kao inspirativno ishodište globalističkog skepticizma mogla bi se uzeti Spenglerova teza o *pseudo-morfozi* kao iluziji kulturne razmjene i “suštinskoj nekomunikativnosti pojedinačnih kultura”. U skeptičkoj interpretaciji procesi globalizacije na kulturološkoj i političkoj ravni shvataju se kao svojevrsni

“projekcijski mit”. Neki autori će utvrditi čak da je “svijet danas manje umrežen nego prije početka Prvog svjetskog rata” (Kadić: 68). Realnom se čini jedino univerzalizacija tržišta kapitala. U globoskeptičkim deskripcijama svijet je danas fragmentiran u tripartitnom blokovskom poretku koji je skoro identičan distopijskoj projekciji iz Orwelovog romana “1984”, a koji se je određen osovina Zapad - Kina/Rusija - Treći svijet. U pogledu sudbine suvereniteta nacionalnih država i kultura u 21. stoljeću globoskeptici pojmu globalizacije suprostavljaju, za nas imagoški jako indikativan pojam, “balkanizacije”, koji opisuje aktivni trend stvaranja novih nacionalnih država u cijelom svijetu.

Idealističke projekcije globalne budućnosti koje vide čovječanstvo kao “jednu veliku sretnu multikulturalnu porodicu” koja bi, u intenziviranju kontakata, globalne komunikacije i totalnoj razmjeni dobara i ideja, mogla doseći ideal kantovskog “sveopćeg i vječnog mira”, ili barem neutralisanja historijskih silnica koje stvaraju uslove za velike sukoba, teorijski nisu zanemarive, mada više spadaju u područje utopijske fikcije nego posibilnog *trendtrackinga*. Kada se uzmu u obzir sve dominantne teorijske percepcije ideoloških osnova globalizacije, ali i empirijsko naslijeđe iz historijskog kontinuiteta fenomena kolonijalizam -Commonwealth - posthladnoratovski “novi svjetski poredak”, idealističke i optimistične teorijske projekcije globalne budućnosti doimaju se kao dobrodušne sanjarije koje korespondiraju sa onom utopijskom slikom mirne i ujedinjenje planete Zemlje kakvu su u popularnoj kulturi zamišljali scenaristi *Star Treka*.

Uvid u hiperglobalističku teorijsku perspektivu Kadić daje kroz deskripciju i interpretaciju ideja reprezentivnih teoretičara i zagovornika globalizacije kao “neumitnog historijskog procesa”. U ovom procesu nacionalne države i autentične kulture nužno bivaju apsorbirane u jedan ekonomski i kulturni globalni nadsistem koji Kadić opisuje, citirajući Antonija Negrija i Michaela Harta, kao “supernacionalnu formu konfiguriranu od višestrukih mreža hibridnih identiteta, elastičnih hijerarhija i mnogostrukih razmjena” (Kadić: 67). Svih deset fenomena koje T. Friedman detektira kao sile koje su “poravnale svijet” (*Pad Berlinskog zida/rušenje zidova, otvaranje prozora - windowsa, umrežavanje svijeta, softver za umrežavanje radnog procesa, proširivanje diskursivne moći zajednica preko interneta, preseljenje kompanija, dobavljački lanci, optimalizacija posla, in-formiranje, bežični telekomunikacijski sistemi*) imaju direktnu ili indirektnu vezu sa individualnom ili interkulturnom komunikacijom,

Dominacija zapadnog civilizacijskog koda u globalnoj komunikacijskoj mreži navodi neke autore da globalizacijske trendove prepoznaju i kao “masovno

oponašanje zapada”. Kadić interpretira distinkciju koju Alaina de Beniost uvodi u razumjevanju pojmova ekonomska i kulturna globalizacija. U oba ova međuovisna procesa ključnu ulogu ima internet koji “inaugurira novi stil života koji možemo nazvati elektronskim nomadstvom, ali i elektronskom kolonizacijom”. U esejima o fenomenu društvenih mreža, kontingenciji i pojmu postistine, Kadić detektira set novonastalih problema koje su u današnjicu inaugurirani upravo uz pomoć instrumentarija koji nudi internet. U epohi društvenih mreža, paradoksalno, klasična funkcija komunikacije kao dvosmjernog/dijaloškog procesa zamire, da bi ustupilo mjesto neartikulisanom kakofoniji, “sveopćem brbljanju”. Neka od ključnih pitanja koje je otvorilo novo informatičko doba, prema Kadiću, jesu pitanja kompetencije, demonopolizacije znanja i krize ekspertnog autoriteta. U umreženom svijetu gdje se znanje pretvorilo u (dez)informaciju i gdje je otvorena sezona “totalnog laganje”, na tantalovske muke je osuđeno svako traganje za recentnim znanjem i autentičnim izvorom.

U traganju za mogućim ljekovitim i funkcionalnim odgovorima na otvorena pitanja o razuđenom spektru problema koje pred savremeno čovječanstvo stavlja naš umreženi svijet, na fonu kauzaliteta i sa imperativom nužnosti, nameću se temeljna pitanja univerzalne etike i interdiskurzivnog dijaloga. U završnom eseju *Hronotopi velikih tema i rehabilitacija islamskog univerzalizma*, Kadić nudi jedan od mogućih kodova za razumijevanje aktualnih umreženih kriza i aporija. Savremena islamska populistička literatura često za internu društvenu krizu muslimanskog svijeta umjesto odgovora nudi pojednostavljene parole koje, budući ispražnjene od stvarnog duhovnog i intelektualnog sadržaja, uglavnom proizvode eho lančane samokritike i lamenta nad izgubljenom potencijom iz “zlatnog doba islama”. Na tragu angažovanijeg i na savremenost konektovanog toka islamske misli koji se, u posljednjih stotinu godina može, bez obzira na sve diskurzivne razlike, označiti vektorom u slijedu M. Abduhu – M. Iqbal – S. H. Nasr – M. Hofman – T. Ramadan, Kadić označava islamsku genuinu etiku i oživljavanje izvorne kognitivne otvorenosti islama kao zajednički imenitelj jednog koncepta koji bi razumijevanje “smrtonosne sfinge savremenog svijeta” učinio mogućim.

Tradicionalna opreka između islamske i krćanske apologetske misli, izuzimajući set nezaobilaznih doktrinarnih razlika, zasnivala se na temeljnoj antonimiji centralne pozicije pojmova Um i Volja. U interpretativnom toku razumjevanja kur’anske Objave i Tradicije koji je revitaliziran u čuvenoj polemici Ebu Hamida el Gazalija sa adaptiranim naslijeđem helenske misli u školama ranih islamskih filozofa, upravo će pojam Apsolutne Volje (*Irادت*), nepodložne zakonima kauzaliteta, biti uspostavljen

kao središnji koncept razumijevanja metafizičkih problema. U kršćanskoj post-
kvinističkoj tradiciji istovjetnu ulogu će imati, iz grčke filozofske tradicije naslijeđeni,
koncept Apsolutnog Uma, koji je u prosvjetiteljskoj eri nadomješten ustoličenjem
Razuma. Razumijevanje ovih spekulativnih polazišta važna je pretpostavka i za
razumijevanje prirode svakog interaktivnog procesa na relaciji Islam - Zapad.
Pogotovo se, u svjetlu islamske percepcije postkartezijanskog i postmodernog
Zapada, važnom čini Nasrova distinkcija između pojmova inteligencija i razum, kao
i koncept biocentrične etike islama zasnovane na fonu razumijevanja čovjekove
namjesničke odgovornosti na Zemlji.

Razumijevajući, također, na tragu P. Fayerabanda, da ni ljudska povijest ni ljudska
sadašnjost “ne mogu biti reducirane na samo jedan narativ”, Kadić predlaže sintetički
pristup koji podrazumijeva angažirano razumijevanje kompatibilnosti islama sa,
recimo, prosvjetiteljskim idealom znanja i stručnosti, kao i sa idejom slobodnog tržišta
kao temeljnim konceptom neoliberalnog kapitalizma. Pri tome autor, svakako, ne
gubi iz vida da korespondiranje islamskog i prosvjetiteljskog ideala, kontekstu-
alizirano u široke obzore kur’anske Objave u kojoj se Vječna Volja posvema obraća
ljudskom razumu, vrši jedinstvenu, zapadnoj misli skoro nepoznatu, pomirbu
koncepta prometejskog traganja i božanskog nadahnuća. Nalazeći još u ranoj
islamskoj praksi koja potiče fluidnost tržišta zajedničke gradivne elemente islamskog
društva i modernog neoliberalnog kapitalizma, Kadić se slaže sa F. Braudelom da je
muslimanska civilizacija “od početka bila kapitalistička.” (Kadić: 226). Naravno, u
široj elaboraciji autor mapira i temeljna distinktivna obilježja između islamskog i
neoliberalnog poimanja kapitala i njegove fluktacije.

U Kadićevim kontemplacijama i analitičkim sintezama, posebno se izazovnim
čini sučeljavanje ontoloških i metodoloških postulata postmoderne sa savremenim
tokovima islamske misli i metodološke prakse. Otvoreni očiju sagledavajući
postmoderni koncept u svjetlu njegove “neosporne oprečnosti sa učenjem islama”,
autor hrabro predlaže da “muslimani imaju mnogo toga da nauče iz postmoderne”.
(Kadić: 214). Nalazeći introvertnost i statičnost kao osnovne attribute kojima se mogu
opisati opći generatori krize moderne muslimanske autorefleksivnosti, Kadić u set
nasušnih potreba savremenog promišljanja islama aplicira “uočavanje postojanja
Drugoga i njegovih kriza, njegovih lomova i konfuzija, a potom koncipiranje jedne
‘prevodilačke klauzule’...kojom bi islamski principi bili oslobođeni od teškog
zagrljaja partikularnih jezika” (Kadić: 213). Ukazujući na goruću potrebu za
revitalizacijom principa korespondencije sa činjenicama, skepticima, kontekstualiziranja
i sinteze zasnovane na nepristrasnim informacijama, u istom onom duhu u kojem je

ove principe u islamski naučni pristup aplicirao ibn Haldun prije skoro šest stotina godina, autor se nedvosmisleno opredjeljuje za rehabilitaciju kritičke misli u islamu.

Mali leksikon velikih tema je, tako, knjiga koja, umrežena sa obiljem literature na koju referira, nudi enciklopedijsku širinu znanja i informacija o ključnim fenomenima današnjice. Ali, autor u ovoj knjizi smjelo otvara i neka od najvažnijih pitanja današnjeg čovječanstva i markira ključne izazova koji stoje pred *globaliziranim* muslimanskim ummetom.

Adresa autora
Authors' address

Osman Halilović
Islamska zajednica u BiH
Muftijstvo tuzlansko
Medžlis Zvornikshal0506@gmail.com